

CENGİZ GÜNDOĞDU, HACI BEKTÂŞ-I VELÎ VE KÂMİL İNSAN-FÂZİL TOPLUM PARADİGMASI, SUFÎ KİTAP, İSTANBUL, 2020.

MEHMET GÖKTAŞ*

Öz

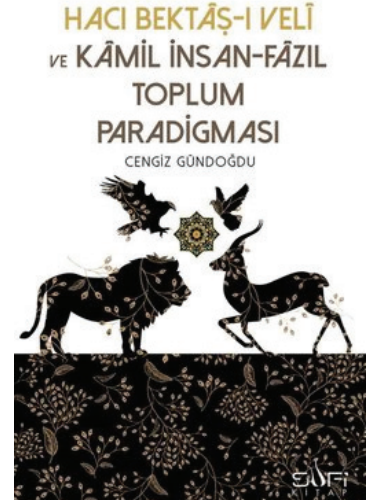
Bu çalışma, Cengiz Gündoğdu tarafından yayımlanan *Hacı Bektaş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması* isimli eseri konu almaktadır. Bektaşilik, ilk zuhurundan günümüze Türk toplumunun dinî, ahlakî, tasavvufî, edebî, kültürel, siyasî, askerî bünyesinde derin tesirler icra etmiş oluşumlardan biridir. Bektaşiliğin Pîri olan Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatı, tarihi şahsiyeti ve öğretisi hakkında kadim dönemde birincil diyebileceğimiz çok az sayıda kaynak bulunmaktadır. Yazar bu çalışmada Bektaşilik olgusunun genel çerçevesini ilmi esaslar dahilinde çizmeyi amaçlarken, bu hedefini gerçekleştirmede tarihî, mekîbevî ve aktüel boyutlarıyla sunulan Hacı Bektaş-ı Velî ve öğretisini anlamaya yardımcı olabilecek zengin bir kaynak taraması yapmıştır. Yazar, bu kaynaklardan elde ettiği bilgiler üzerine objektif bir okuma gerçekleştirmiş ve ortaya 440 sayfalık titiz, akademik düzeyde kaleme alınmış bir eser vücuda gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş-ı Velî, Bektaşilik, Kâmil İnsan, Fâzıl Toplum.

Abstract

This study is based on the work published by Cengiz Gündoğdu titled *Hacı Bektaş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigm*. Bektashism is one of the formations that has had a profound impact on the religious, moral, mystical, literary, cultural, political and military structure of Turkish society since its first emergence. There are very few primary sources on the life, historical personality and teachings of Hacı Bektaş-ı Velî, the Pîr of Bektashism, in the ancient period. In this study, the author aims to draw the general framework of the phenomenon of Bektashism within the scientific principles, and in realizing this goal, he has made a rich literature review that can help to understand Hacı Bektaş-ı Velî and his teaching, which is presented in its historical, spatial and contemporary dimensions. The author has carried out an objective reading of the information he has obtained from these sources, resulting in a meticulous, academic work of 440 pages.

Keywords: Hacı Bektaş-ı Velî, Bektashism, Perfect Human, Virtuous society.

Kıtap Değerlendirme / Künye: GÖKTAŞ, Mehmet. "Cengiz Gündoğdu, Hacı Bektaş-ı Velî ve Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması, Sufî Kitap, İstanbul, 2020.". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 109 (Mart 2024), 503-507. <https://doi.org/10.60163/tkhebvva.1428656>.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, E-mail: mehmet.goktas@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-6384-5287.

Bektâşilik, ismini aldığı zatın kimliği, ortaya çıkışındaki içtimâi ve siyasal etkenler, bağrında barındırdığı itikadi düşüncelerin kaynak, içerik ve gelişim vetireleri, bu düşüncelerin takdim ve tebliği sonunda hasıl ettiği etkiler, ortaya çıktığı tarihten günümüze önemini yitirmeksizin devam etmektedir.

Yazar, Bektâşilik olgusunun genel çerçevesini bu çalışmayla bilimsel veriler çerçevesinde çizmeyi amaçlamıştır. Daha önce “*Hacı Bektâş-ı Velî Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Bir Yaklaşım*” (Gündoğdu, 2007) başlığıyla eserini yayınlayan yazar daha sonra yeniden gözden geçirmek suretiyle tanıtımını yaptığımız eseri yayınlamıştır. Tasavvuf Anabilim Dalı öğretim üyesi olan Gündoğdu’nun Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili muhtelif bilimsel dergilerde yayınlanmış makaleleri¹ ve kitap bölümleri² de bulunmaktadır.

Hacı Bektâş-ı Velî ve öğretisini anlamaya yardımcı olabilecek muhtelif kaynaklardan elde edilen bilgiler üzerinde objektif bir “okuma” hedefleyen; Giriş, üç Bölüm ve Sonuçtan oluşan Gündoğdu’nun bu çalışması çok zengin bir Kaynakça ile okuyucuya takdim edilmektedir.

Yazar, çalışmanın giriş kısmında paradigma kavramı, Hacı Bektâş Hünkâr’ın “Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum” paradigması, karizmatik/etkin otorite gibi kavramların anlam içerikleri hakkında bilgi verir. Hacı Bektâş-ı Velî’nin harikulade kabiliyetlerine, geniş kitleleri üzerinde sağlam bir inanç tesis etme özelliğine sahip olması sebebiyle Weber’in tanımladığı karizmatik otorite kavramının içeriğine tam uygun olduğunu ifade eder.

Yazar, “Her paradigma, dünyaya ve olgulara nasıl bakılması gerektiği konusunda belli bir bakış açısı, bir imaj veya resim sunar ve bunun etrafında belli bir inanç, kuram veya model inşa edilir. Bir konuda zihinsel veya kavramsal modele sahip olmak demek, o konuda bir paradigmaya sahip olmak demektir” tezinden hareketle paradigmayı “varlık düşüncesi, algılama, yorum ve uygulama sistemi olarak ele alıp değerlendirmeye kalktığımızda, muhtelif paradigmaların arasına “*tasavvuf paradigması*”, “*tarikat paradigması*”nın da konulabileceğini ifade eder. “Çünkü tasavvuf ve tarikatlar de dünyaya ve olgulara nasıl bakılması gerektiğine dair belli bir bakış açısı ve neyin nasıl yapılmasına dair yöntem ve öneriler içermektedir” diyen Gündoğdu’nun, bu çalışması bir tarikatın paradigma çerçevesinde yorumlamaya tabi tutulması açısından da ayrıca dikkati değerlidir.

Gündoğdu, tasavvufi ananenin bir mümessili olarak, Hacı Bektâş Hünkâr’ın cemiyet hayatında birlik ve asayişin tesisi için, hadisleri algılama, teşhis ve uygulamaya yönelik sunduğu, “kâmil insan-fâzıl toplum” şeklindeki davranış şemasını da bir değerler paradigması olarak değerlendirir. Yazar, Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’nin “bütün insanları sevmeye”, “yetmiş iki milleti ayıplamama”, “uzlaşma”, “barış”, “hoşgörü”,

1 Cengiz Gündoğdu, “Hacı Bektaş ı Velî ve Bektaşiliği Okumada Yöntem Sorunu”, *Keşkül* , 2/22 (2014), 124-128.

Cengiz Gündoğdu, “ Hacı Bektâş Dergâhı Post nişini Hacı Ali Türâbi Baba”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî-Arastırma Dergisi* , 19, (2012), 147-168.

Cengiz Gündoğdu, “Hacı Bektâş ı Velî ve Bektaşiliği Tanımlamaya Dair Bazı Parametreler”, *Journal Of Graduate School Of Social Sciences* , 16/1 (2012), 1-17.

Cengiz Gündoğdu, “Hacı Bektâş ı Velî ve Bektaşilik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar”, *Dini Araştırmalar*, 12 (2009), 47-61.

Cengiz Gündoğdu, “Hacı Bektaş Paradigmasını Tanıma ve Tanımlama Problemi Üzerine”, *EKEV Akademi Dergisi* , (2003),17-34.

2 Cengiz Gündoğdu, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Doğudan Battıya Düşüncenin Serüveni*, Bayram Ali Çetinkaya (Editör), İnsan Yayınları, İstanbul: 2015, 363-398.

Cengiz Gündoğdu, “Hacı Bektâş-ı Velî” *Anadolu da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Halil İbrahim Bulut (Editör), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya: 2010, 251-265.

“merhamet” gibi kavramları alt paradigma, “kâmil insan-fâzıl toplum paradigması” nı üst düzey bir paradigma olarak değerlendirir ve çalışmanın ana omurgasının bu açıdan Hacı Bektâş-ı Velî paradigmasının tespiti olarak belirtir. Ayrıca yazar, bu hususu tanımlamada problemler olduğunu da söylemekten geri kalmaz. Bu sorunlar paradigmayı tarifte kullanılacak literatürün yetersizliği ve mevcut malzemenin de bazen birbirine zıt aktarımlarla örtülü rivayetlerden kaynaklandığını ifade eder.

Yazar bir oluşumu tanıma ve tanımlamaya çalışırken fikir ve eylem tarzını ortaya koyduğu paradigmanın esaslarını öncelikle kendi eserlerinde aramanın en isabetli olduğu tezinden hareketle (Makâlât hariç, nispetlerinin ona ait olduğu hususunda tereddütler olsa da kaydıyla) Hacı Bektâş-ı Velî’ye ait eserlerle ilgili ayrıntılı bir malumat sunar, tahliller yapar.

“Hacı Bektâş-ı Velî’nin Tarihi Kişiliği, Kimliği Ve Öğretisinin Kaynakları” başlığını taşıyan birinci bölümde yazar, günümüzde de son derece yaygın bir şöhrete sahip olmasına rağmen, Hacı Bektâş’ın yaşamı ve tarihî şahsiyeti hakkındaki bilgilerin, nerede ise yok denecek kadar az olduğunu ve elimizde olanların da genelde sözlü rivayetler ve menkıbeler yoluyla intikal eden kaynaklar olduğunu bildirir. Gündoğdu, kaynakların azlığı, Hacı Bektâş Hümkâr’ın yaşadığı devir ve hayatı hakkında ilgili rivayetlerin bize menkıbevi kaynaklarla ulaşması ve sonraki dönem yazılı kaynaklarındaki bilgilerin de sınırlı olması, onun tarihî kişiliğine gölge düşürmeyeceğini özellikle vurgular. Hacı Bektâş-ı Velî’nin tarihî hayat safahatı ve yaşadığı dönem hakkında çok titiz ve zengin bir kaynak taraması yapan yazar, elde edilen veriler üzerine yapılan değerlendirme sonucunda, onun 606/1209’da doğup 669/1270’de yaşamını yitirdiğine dair bulguların şimdilik en tutarlı tarih olduğunu özellikle belirtir.

Yine birinci bölümde yazar, Hacı Bektâş’ın “Kimliği: Karizmatik Vasfının Kurucu Unsurları” başlığı altında “Bektâş”, “Hünkâr”, “Velî”, “Hacı” gibi isimlendirmelerin onun hem dünyevî hem de dînî-manevî makamını vurgulayan, karizmatik vasfının kurucu unsurları olduğunu ifade ederken, Hacı Bektâş-ı Velî’nin meşruiyet otoritesini doğrudan dinden ve dince mukaddes sayılan etmenlerden alan bir manevî yetkiye sahip olduğunu söyler. Yazar Hacı Bektâş-ı Velî’nin karizmatik şahsiyetini ve otoritesini meşrulaştıran amilin, mensuplarının ondaki bu manevî niteliklerine olan inanç olduğu da bu vesileyle belirtir.

“Hacı Bektâş-ı Velî’nin, şahsiyetini, fikirlerini, öğretisini, tasavvufî karakterini, kısaca “yol haritası” nı doğru kavrayabilmek için yaşadığı dönemin sosyo-kültürel ve siyasî yapısına bakmak, dînî ve tasavvufî çehresini görmek” gerçekliğinden hareketle “Hacı Bektâş’ın Öğretisine Kaynaklık Eden Orta Asya Tasavvuf Geleneği” yazar tarafından ayrıntılı olarak ele alınır. Kaynaklarda “ümmehât” olarak ifade edilen Nişâbûr, Merv, Belh ve Herat beldelerini kapsayan Horasan bölgesi, kadim yerleşim alanlarına ziraat, ticaret ve kentleşme gibi medenî gelişmelere sahne olmuş, tehcir ve istila yolları üzerinde bir kavşak olarak değişkimmilletlere ve dinlere mensup şahıslardan meydana gelen bir nüfusa sahip bir bölge olmuştur. Yahudilik, Nasturilik, Zerdüştilik, Manihaizm, Budizm, Şamanizm gibi din ve mezheplerin intişar edip geliştiği, İslâm mezhepleri ve tarikatleri açısından da önemli bir yeri olan, başta Haricîler olmak üzere, çeşitli itikada dayalı mezhep ve gurupların faaliyet gösterdiği, itikadî Sünnî mezheplerden Mâtürîdîlik ve Eş’arîlik, amelî mezheplerden de Hanefîliğin ve Şafîliğin yayıldığı, Arapça, Farsça ve Türkçe’nin yaygın bir şekilde kullanıldığı, Kur’ânî ilimler, hadîs, Arap dili ve edebiyatı açısından da mühim merkezlerden biri olan “ümmehât” Hacı Bektâş’ın Anadolu topraklarına göçmeden evvel bulunduğu bölgedir. Yazar din, mezhep ve demografik açıdan çok çeşitlilik arz eden bu bölge ile ilgili doyurucu tahlillerde bulunur. Yine bu bölümde yazar, “Ahmed Yesevî - Hacı

Bektâş-ı Velî Bağlantısı” başlığı altında ortaya atılan görüşleri tahlile tabi tutar Hacı Bektâş-ı Velî ile Ahmed Yesevî arasında doğrudan münasebetin olduğuna dair tarihi kaynaklarda herhangi bir ifadeye rastlanmadığını söyler.

İkinci bölümde yazar, “Hacı Bektâş-ı Velî’nin Yol Haritasında Paradigmatik Değişim” başlığı altında Hacı Bektâş-ı Velî’nin inanç, fikir, dünya görüşü ve hadiselerle bakış tarzını, “paradigmatik değişim” modeli çerçevesinde inceler. Gündoğdu, Kuhn’un paradigmatik değişim modeli; “doğuş ve ortaya çıkış”, “gelişim/normal dönem”, “kırılma/kriz”, “dönüşüm/yer değiştirme” süreçlerinden oluşan bir çizgi izlediğini Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’nin kâmil insan fâzıl/erdemli toplum paradigmasında sistematik olarak bir değişim ve dönüşümün yaşandığını göstermek bakımından oldukça uyumlu bir model olduğunu belirtir ve ikinci bölümü bu model/süreç üzerine şekillendirir. Hacı Bektâş’ın Anadolu’ya Gelişi ile paradigmatik değişim “Doğuş ve Ortaya Çıkış” alt başlığı altında “Orta Asya’dan Anadolu’ya Göçlerin Tarihi Arka Planı”, “Hacı Bektâş-ı Velî’nin Anadolu’ya Gelişi ve Gereğesi”, “Hacı Bektâş-ı Velî’nin Anadolu’ya Geldiğinde Görüştüğü Çevreler” alt başlıklarıyla mütalaa edilmiştir. Yazar, Hacı Bektâş-ı Velî’nin Anadolu’ya gelişini muhtelif kaynaklardan hareketle, tebliğ, irşad ve feth boyutlu olarak değerlendirir. Ayrıca bu yeni coğrafyada var olan problemleri çözmeye yönelik bir misyonla Anadolu’ya gönderildiğini ifade eder.

Normal dönem başlığı ve Paradigmanın sunumu alt başlığında yazar şu değerlendirmeyi yapar: “Hacı Bektâş-ı Velî, karizmatik vasfı ve bu noktada Anadolu toplumu adına ortaya koyduğu uzlaşılı ile ulusal bütünlüğün ve dayanışmanın korunması mücadelesi içine girmiş ve bu bütünlüğün ve dayanışmanın devamını sağlayacak öğretisini kendi özgün paradigması ile şekillendirmiştir. Ortaya konan bu paradigmanın genelde Rûm Erenleri, özelde de Bâciyân-ı Rûm tarafından da kabul görmesi, paradigmanın normalleşme sürecine katkı sağlamıştır.”

“Kriz Aşaması” olarak isimlendirilen süreçte, “Kutsal Doğum Mitosu Hacı Bektâş-ı Velî’nin Mitolojik Şahsiyete Büründürülmesi” tartışılmıştır. Yine bu II. Bölümde “Dönüşüm ve Yer Değiştirme” alt başlığında Balım Sultân ve Bektâşiliğın Kurumsallaşması, Mücerredlik Erkânı ve Bektâşî Otoritesinin Ayrışması gibi hususlar ayrıntılı şekilde tahlile tabi tutulmuştur. Hacı Bektâş Hünkâr’ın kök paradigması “kâmil insan-fâzıl toplum” idealidir. Bu paradigma “kâmil insan-fâzıl toplum” idealine yönelik tasavvufî öğreti ve kültürün ana ilkelerini esas alan bir “model” ve “yol haritası”dır. Onun karizmatik önder sıfatıyla ortaya koyduğu birlik ve düzen temeline dayalı “Kâmil İnsan-Fâzıl Toplum Paradigması”, dostluğu, sulh ve sükûneti hedefleyen; savaş, kıyım, itilmişlik ve acı karşındaki paylaşımı, din, dil, etnik ve mezhep farklılıklarına tercih eden, bütün insanlığı kucaklama arzu ve niyeti güden fikrî-manevî yapılanmalardan biri olarak ortaya çıkmış olduğu bu bölümde vurgulanan hususlardır.

Üçüncü bölüm, “Osmanlı İdaresinin Bektâşilik’e Bakışına Dair Parametreler” üst başlığı altında incelenmektedir. “Bir topluluğun devlet tarafından nasıl algılanıyor oluşunun bilinmesi, o toplulukla devlet arasındaki ilişkinin de bilinmesini temin etmektedir” yargısından hareketle Osmanlı yönetiminin Bektâşiliğe bakışı ve kırılma noktaları bu bölümde detaylandırılarak okuyucuya takdim edilmiştir. Nitekim yazar, Osmanlı Sultanlarının Hacı Bektâş-ı Velî’nin, türbesine ve dergâhına yardımlarla yakın ilgi gösterdiklerini, sadece Hacı Bektâş’ın şahsını takdir etmekle kalmayıp, onun dervişlerine de önem vererek kendilerine topraklar tahsis ettiklerini, tekke ve zâviyeler açmalarına destek verdiklerini bu ilgi çerçevesinde dile getirir. Ayrıca yazar, tarihî sürecin dikkatle incelendiğinde Bektâşilerin Sünniliğe aykırı nitelik taşıdığı için kovuşturulup zulme uğratıldıkları tezini doğru kabul etmez. Yazar tarikatlerin

ve dinî grupların devlete yönelik siyasî bir harekete kaynaklık etmeye başlamalarını istisna tutarak Osmanlı yönetimi ile Hacı Bektâş-ı Velî mensupları arasında ilk dönemlerden itibaren başlayan barışık tutumun yer yer kırılmalara uğramış olsa da kapatılış sürecine kadar devam ettiğini Osmanlı Yönetiminin Bektâşîlik'e Bakışına Dair Parametreler başlığı altında dile getirir. Netice olarak yazar bu bölümde ana hatlarıyla "Hacı Bektâş-ı Velî'nin paradigması"ndaki değişimin siyasî, içtimâî ve sosyal görünümelerini irdeler. Osmanlı idaresinin bu süreçlerde Bektâşîlik hakkındaki düşünelerine ve tarikatın kapatılış sebeplerine değinir, Bektâşîliğin nasıl okunması ve değerlendirilmesine dair bazı parametrelerden bahsederek çalışmasını tamamlar.

Ne kadar kapsamlı ve titiz bir çalışma olsa da her çalışmada mümkün ve vaki birtakım eksikliklerin olması kaçınılmazdır. Çok az denilebilecek imla hatalarından ayrı "Ahmed-i Yesevî - Hacı Bektâş-ı Velî Bağlantısı" başlığı altında "Hacı Bektâş-ı Velî ile Ahmed-i Yesevî arasında doğrudan münasebetin olduğuna dair tarihî kaynaklarda herhangi bir ifadeye rastlanmaz" denirken; "Hacı Bektâş-ı Velî'nin Anadolu'ya Gelişi ve Gereğesi" başlığı altında "Vilâyet-nâme'de Hacı Bektâş-ı Velî'nin Lokmân-ı Perende değil, Ahmed-i Yesevî'nin emriyle Anadolu'ya hareket ettiği..." gibi tezat sayılabilecek ifadeler göze çarpmaktadır. Ancak bu husus hayati hakkında çok az bilgi bulunan, küçük bir malumatın dahi önemli olduğu tarihi bir şahsiyet için kaçınılmaz bir durum olarak değerlendirilebilir.

Eserin sonuç kısmında kaynak zenginliği içinde yaptığı titiz çalışmanın kapsamlı bir değerlendirmesini yapan yazar, Bektâşîlik olgusunu bu zamana kadar ortaya konulan genel eğilimlerden farklı bir bakış açısı ve sistematik bir çerçeve içinde sunmayı hedeflediğini ifade eder. Yazarın sonuç kısmındaki şu ifadeleri adeta bu çalışmanın bir hülâsası niteliğindedir. "Hacı Bektâş-ı Velî, "kâmil insan-fâzıl toplum" idealinin gerçekleşmesi için belirlediği ilâhî sevgi esaslı "davranışlar kuramı" ile, barış ve hoşgörü temelinde uygulamalarla, sadece mensûbu olan zümrelere değil, bütün insanlığa açılarak sevgi dağıtmayı hedeflemiştir. Yani o, fâzıl bir toplum için kâmil insan modeli inşa etme peşinde olmuştur. Bunun için kullandığı neş'e ise kendisinin de bağlı bulunduğu İslâm tasavvuf geleneğidir."

Çok geniş bir araştırma alanının genel karakteristiklerini, dinî-tasavvufî, sosyal-kültürel alt yapısını ve bu yapıyı meydana getiren parametreleri tespiti dnük bir anlama ve sistematik bir yorum denemesi olan bu eserin bu alanda çalışma yapacaklara büyük katkılarının olacağı muhakkaktır.

Kaynaklar

- Gündoğdu, Cengiz, "Hacı Bektaş ı Velî ve Bektaşîliği Okumada Yöntem Sorunu", *Keşkül* , 2/22 (2014), 124-128.
- Gündoğdu, Cengiz, " Hacı Bektâş Dergâhı Post nişini Hacı Ali Türâbi Baba", *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli-Arastırma Dergisi* , 19, (2012), 147-168.
- Gündoğdu, Cengiz, "Hacı Bektâş ı Velî ve Bektaşîliği Tanımlamaya Dair Bazı Parametreler", *Journal Of Graduate School Of Social Sciences* , 16/1 (2012), 1-17.
- Gündoğdu, Cengiz, "Hacı Bektâş ı Velî ve Bektaşîlik Olgusunu Tanımlamada Normatif Yaklaşımlar", *Dini Araştırmalar*, 12 (2009), 47-61.
- Gündoğdu, Cengiz, "Hacı Bektaş Paradigmasını Tanıma ve Tanımlama Problemi Üzerine", *EKEV Akademi Dergisi* , (2003),17-34.
- Gündoğdu, Cengiz, "Hacı Bektâş-ı Velî", *Doğudan Batıya Düşüncenin Seriveni*, Bayram Ali Çetinkaya (Editör), İnsan Yayınları, İstanbul: 2015, 363-398.
- Gündoğdu, Cengiz, "Hacı Bektâş-ı Velî" *Anadolu da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, Halil İbrahim Bulut (Editör), Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya: 2010, 251-265.